

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 801.81

П'ЯТАЧЕНКО СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

**ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
П.О.ГНІДИЧА**

10.01.07 – фольклористика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури і фольклористики Донецького національного університету

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор Мишанич Степан Васильович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри української
літератури і фольклористики.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук,
професор Шумада Наталя Сергіївна,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології імені
М.Рильського НАН України,
провідний науковий співробітник та

кандидат філологічних наук Гарасим Ярослав Іванович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси.

Провідна установа – Луганський державний педагогічний університет імені Тараса
Шевченка, кафедра української літератури.

Захист відбудеться 10 грудня 2002 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.13 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (м.Львів, 79000, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, вул. Драгоманова, 5)

Автореферат розісланий 7 листопада 2003 року.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

В.М.Івашків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації визначається тим, що постать Павла Гнідича не отримала в українській фольклористиці належного висвітлення, його науковий доробок протягом століття залишався на маргіналіях наукових зацікавлень. У пропонованій роботі вперше здійснено спробу системного розгляду фольклористичної діяльності Павла Гнідича, з'ясування світоглядних переконань і аналізу методологічних засад його наукової діяльності. Уперше подається біографія вченого, а також архівні фотопортрети науковця, які є першим кроком до формування іконографії П.Гнідича. Актуальністю позначена і проблема відтворення контексту наукової діяльності вченого та з'ясування його зв'язків із науковими центрами та окремими вченими й діячами культури.

Уведення в широкий обіг оригінальних наукових поглядів і багатой збирацької спадщини П.Гнідича видаються сьогодні особливо доцільними з огляду на пошуки сучасною Україною свого духовного обличчя.

Отже, актуальність і важливість теми, її недостатнє науково-теоретичне опрацювання та необхідність більш повного представлення в українській фольклористиці такого обдарованого вченого, як Павло Гнідич, зумовили вибір дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є фольклорні матеріали, опубліковані П.Гнідичем у п'ятитомному збірнику "Матеріалів з народної словесності Полтавської губернії" (Полтава, 1914-1915), що містить обрядову і необрядову пісенність, а також народну прозу. До аналізу залучено більше тисячі пісень та їх варіантів, а також більше сотні зразків прозових творів. Допоміжним джерелом є окремий нумерований том "Матеріалів з народної словесності Полтавської губернії" – "Оповіді козаків" (Полтава, 1914), який містить автобіографічний, краєзнавчий і фольклорно-етнографічний матеріал, поданий місцевими селянами, а також етнографічно-публіцистичні нариси П.Гнідича, опубліковані в регіональних часописах. Основою для з'ясування фактів наукового, педагогічного та особистого життя стали архівні матеріали, спогади сучасників ученого, сільських старожилів, газетна хроніка, матеріали спеціально проведених автором дослідження польових експедицій слідами П.Гнідича.

Предметом дослідження є системне осмислення наукової спадщини П.Гнідича з огляду на його місце в історії української фольклористики та внеску в справу збереження народнопоетичних скарбів і розвитку методики збирання й публікації фольклору.

Мета дослідження полягає в усебічному аналізі фольклористичної діяльності П.О.Гнідича, з'ясуванні специфіки його наукової методології, окресленні контексту діяльності, визначенні його місця в історії української фольклористики, а також в уведенні у науковий обіг його практичної і теоретичної спадщини.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **конкретних завдань**:

- увести у науковий обіг архівний, мемуарний, критичний матеріал, що торкається життя та наукової діяльності П.Гнідича;

- визначити науково-теоретичні й методологічні підвалини збирацької й видавничої діяльності вченого і їх зв'язок із його науковим світоглядом;

- дослідити ступінь збереження та функціональну еволюцію фольклорного матеріалу, записаного П.Гнідичем, простежити зміни у його поетиці та семантиці.

- на основі аналізу різноманітного в жанрово-тематичному, функціональному, структурному відношеннях фольклорного матеріалу зі збірника П.Гнідича довести, що прозовий і пісенний фольклор Роменщини, при усій його специфічності, є органічною складовою загальнонаціональної культурної традиції.

Окреслені завдання визначають також **наукову новизну роботи**, яка полягає у тому, що у пропонованій роботі вперше здійснено спробу системного розгляду фольклористичного доробку Павла Гнідича й з'ясування його світоглядних переконань і методологічних засад. Уперше подається біографія вченого, а також залучаються невідомі раніше джерела, робиться спроба формування іконографії вченого. Новизною позначена й спроба уведення П.Гнідича у контекст розвитку української фольклористики, а також трактування його постаті як національно свідомого українського вченого. Дослідником пропонується також відмова від русифікованого написання питомо українського прізвища вченого і передачі його згідно норм українського правопису.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять фундаментальні праці М.Костомарова, О.Потебні, І.Франка, Ф.Вовка, М.Грушевського та ін., які присвячені дослідженню українського фольклору. Для обґрунтування жанрово-тематичного аналізу використовувались окремі положення М.Максимовича, М.Драгоманова, П.Чубинського, Ф.Колесси, М.Возняка, М.Грушевського, О.Дея. Бралися до уваги також загальнотеоретичні концепції О.Веселовського, О.Потебні, В.Перетца, М.Дашкевича, В.Проппа, В.Петрова, К.Грушевської. Орієнтація на сучасні точки зору у фольклористиці зумовила звертання до робіт Р.Кирчіва, Н.Шумади, С.Мишанича, І.Денисюка, Ю.Крутя та ін.

Методами дослідження означеного матеріалу були історико-порівняльний і типологічний метод. Порівняльний аналіз використовувався на різних рівнях – етнографічному, національному і міжнаціональному рівнях. До аналізу залучався емпіричний матеріал з теорії й практики світового народознавства, зокрема, такого його підрозділу, як усна народна творчість, а також дані суміжних наук – етнографії, історії, мовознавства, теорії мистецтва тощо. У першому розділі дисертації застосовані елементи біографічного методу.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що вона є певним внеском у справу дослідження теорії українського фольклору, зокрема таких її напрямків, як теорія жанру, його

специфіка, аналіз. Значенням роботи також є осмислення специфіки обраного П.Гнідичем локально-монографічного принципу фіксації фольклору.

Практичне значення дисертації пов'язане із уведенням у науковий обіг фольклористичної спадщини П.Гнідича, збагаченням історії науки матеріалами, що стали бібліографічною рідкістю, новими архівними матеріалами, доповненими сучасними записами. Суттєве значення має з'ясування зв'язків П.Гнідича з науковими осередками Москви, Петербурга, Полтави, Харкова, Ромен, а також із науковими, культурними, громадськими діячами того часу.

Дослідження фольклорних записів П.Гнідича дає можливість для більш повного осмислення народної культурної традиції, особливо її регіональних аспектів. Співставлення записів П.Гнідича з варіантами М.Максимовича, П.Куліша, П.Чубинського, О.Потебні, Г.Нудьги, В.Дубравіна та ін. дає можливість вивчення природного життя фольклорного тексту.

Окремі положення роботи можуть знайти подальший розвиток у працях фольклористів, етнографів, дослідників етнопедагогіки й етнопсихології, істориків і краєзнавців. Матеріали дисертації можуть бути використані в курсі вивчення усної народної творчості у вищих та середніх навчальних закладах, при написанні відповідних розділів підручників, навчальних посібників, енциклопедичних і довідкових видань, курсових і дипломних робіт.

Оскільки дане дослідження є першою спробою аналізу наукової спадщини П.Гнідича, то ступінь готовності окремих розділів і підрозділів до практичного використання різний. Окремі положення потребують подальшого уточнення, проведення додаткових спостережень, пошукової та аналітичної роботи. Зокрема, потребує уточнення наукова біографія вченого, а також сучасна трансформація сучасного фольклору даної місцевості.

Апробація результатів дисертації відбувалась паралельно з опрацюванням окремих її розділів. Результати досліджень доповідались на регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Зокрема, фольклористична діяльність П.Гнідича на Роменщині як члена Полтавської вченої архівної комісії була темою виступів на наукових читаннях "Полтавська вчена архівна комісія та проблематика історії краю" (Полтава, 1993), на обласній науково-практичній конференції до 900-ліття першої літописної згадки міста Ромен "Ромен: історія, наука, культура" (Ромни, 1996) та науковій конференції до 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії (Полтава, 2003). Жанрово-тематичним аспектам фольклорного матеріалу зі збірника П.Гнідича були присвячені виступи на Днях української культури в Ягеллонському університеті (Краків, 1993), на обласній науково-практичній конференції "Регіональний принцип освоєння фольклорних традицій Сумщини" (Суми, 1993), на Шостих Потебнянських читаннях (Суми, 1998). Традиція дослідження варіантів народних пісень О.Потебнею та П.Гнідичем була темою виступу на Міжнародній науковій конференції "Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Наконечного" (Харків, 2000). Виступ "Оповіді козаків" Павла Гнідича як зразок народної

документальної прози” був підготовлений на Всеукраїнську наукову конференцію “Документалістика на порозі XXI століття” (Луганськ, 2003).

Окремі матеріали дисертації лягли в основу кількох краєзнавчих нарисів, газетних публікацій, включені до програми з усної народної творчості для вузів, розробленої кафедрою української літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, використовувались для проведення спецкурсів, студентських конференцій, написання курсових і дипломних робіт студентами філологічного факультету.

Публікації. Загальний обсяг публікацій по темі дисертації – 3,8 друкованого аркуша, з них чотири статті опубліковані у фахових виданнях, їх загальний обсяг – близько 2 друкованих аркушів.

Особистий внесок дисертанта полягає у вивченні і системному аналізі фольклористичної спадщини вченого, а також у порівняльному аналізі пісенних і прозових зразків із збірника П.Гнідича, першій спробі формування біографії вченого. Внеском також є проведення експедицій слідами П.Гнідича, які дали додатковий фактичний матеріал для встановлення окремих фактів наукової біографії вченого, а також сприяли з’ясуванню часової динаміки фольклорних творів.

Зв’язок з науковими планами, програмами, темами. Дисертаційне дослідження є підрозділом комплексної теми “Актуальні проблеми української літератури і фольклору” при Донецькому центрі української культури і літератури (98 – 1ВВ/63) Донецького національного університету.

Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри української літератури і фольклористики Донецького національного університету.

Структура роботи. Дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (227 позицій) і додатків. Повний обсяг дисертації – 210 с., у т.ч. список використаних джерел – 17 с., додатки – 3 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається предмет дослідження, розкривається мета і завдання щодо її реалізації, з’ясовується новизна дисертаційної роботи, методи її виконання, теоретичне і практичне значення, джерельна база та апробація.

У першому розділі “Шлях П.Гнідича до української фольклористики та етнології” розглядається формування й розвиток наукового світогляду П.Гнідича у контексті української фольклористики поч. ХХ ст., а також робиться спроба загальної характеристики авторського підходу до збирання й публікації фольклорного матеріалу.

Українська наука до початку ХХ ст. накопичила великий досвід і мала значні здобутки в усіх галузях, у т.ч. і в галузі фольклористики. Саме на цей період припадає початок наукової

діяльності Павла Олександровича Гнідича. Як науковець він почав формуватися під впливом фольклористичної школи В.Міллера. Велику вагу для нього мали стосунки з українськими науковцями, письменниками та діячами культури, котрі, як і він, співпрацювали з полтавським народознавчим науковим осередком – Полтавською вченою архівною комісією.

Багаторічна збирацька робота П. Гнідича завершилась випуском 5-томного збірника “Матеріалів із народної словесності”, який завдяки першоджерельному матеріалу з маловивченої території України не втратив свого значення і дотепер. Збірник цей не перевидавався, хоча деякі зразки народної пісенності з нього потрапляли за новітніх часів до різного роду збірок, у т.ч. до академічних видань. Через незначний наклад збірник П. Гнідича сьогодні можна віднайти лише у центральних наукових книгозбірнях, кількох музеях та архівах.

Народився Павло Олександрович Гнідич 8 грудня (26 листопада за ст. ст.) 1884 року у Полтаві у небагатій дворянській родині. Середню освіту він отримав у Харкові, потім навчався у Петербурзькому політехнічному інституті, в університетах у Парижі і Москві. Під час навчання в Московському університеті П.Гнідич починає співпрацювати з Комісією з народної словесності при Етнографічному відділі Імператорського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії при Московському університеті, яку очолював відомий фольклорист, мовознавець та історик Всеволод Міллер. Саме під його впливом і розпочинає П. Гнідич свою збирацьку діяльність. Реалізуючи свій науковий інтерес до української народної творчості, він обирає місцем дослідження рідну Полтавщину, а саме Роменський повіт із центром дослідження у селі Бацманах. Протягом 1912-14 рр. він займається планомірним комплексним дослідженням регіональної фольклорної традиції, і за цей період фіксує близько двох тисяч текстів та їх варіантів.

На цей період припадає завершення навчання в університеті і початок педагогічної діяльності спочатку в Кобеляках Полтавської губернії, а потім в Ромнах. У 1913 році П.Гнідич починає співпрацювати з науковим центром по дослідженню історії й культури Полтавщини – Полтавською вченою архівною комісією, під егідою якої і виходять зібрані вченим матеріали.

За задумом автора збірник мав вийти у п’яти томах, які б увібрали у себе обрядову і необрядову пісенність, прозу, паремійні тексти, дитячий фольклор, листи, словник, ноти та інше. Заплановані до четвертого випуску "розповіді про місцеву старовину" склали окремий том, який не мав нумерації й отримав заголовок "Оповіді козаків".

Протягом 1914-1915 рр. були опубліковані перший, другий (у двох частинах), четвертий томи “Матеріалів” та “Оповіді козаків”. Подані у 1916 році до друку третій і п’ятий випуски не дійшли до друкарського верстата, оскільки П.Гнідич був мобілізований на фронт, потім був направлений до військового училища. Повернувшись на початку 1918 року до цивільного життя, вчений не зміг завершити свою наукову справу, почалися часи лихоліть, економічна й політична ситуація в країні не сприяли науковим студіям. До того ж у 1918 році була ліквідована Полтавська

вчена архівна комісія. Припинення діяльності цього наукового центру, який опікувався випуском збірника П.Гнідича, унеможливило вихід у світ останніх томів.

На 1918-1919 роки припадають і останні документальні свідчення про самого П.Гнідича. 3 квітня 1918 року він працював у Ромнах на посаді викладача Роменського реального училища, вів активну наукову і громадську діяльність, друкувався у місцевій пресі. Науковець виступив одним з ініціаторів заснування в Ромнах Товариства захисту пам'яток старовини й мистецтва.

У цей час, відчуваючи хисткість своїх позицій, командування денікінської армії рекрутувало все нові й нові партії новобранців, у тому числі з викладачів і студентів. Знайдені нами документи підтверджують факт загибелі роменських студентів і викладачів у боях під Конотопом і Бахмачем у жовтні-листопаді 1919 року. Серед цих загиблих, слід вважати, і був Павло Олександрович Гнідич. Цю версію підтверджують зафіксовані нами спогади місцевого старожила С.С.Саливона, батько якого підтримував дружні стосунки з вченим. Подальші дослідження, сподіваємось, дозволять встановити точнішу дату смерті й місце поховання.

Певний відсоток вірогідності має і версія відходу Гнідича з частинами Добровольчої армії і подальша його еміграція.

У вирі громадянської війни зникають сліди вченого, губляться два останніх підготовлених до видання томи його "Матеріалів", а також авторські рукописи, записи на фонографічних валиках, фотознімки, малюнки та багато іншого матеріалу, який учений поспішав зафіксувати й передати нащадкам.

"Матеріали з народної словесності Полтавської губернії" П.Гнідича стали раритетом одразу ж після виходу у світ, оскільки звичайний наклад видань Полтавської вченої архівної комісії становив від 100 до 500 примірників. Наклад цього збірника розійшовся переважно по наукових та громадських закладах, потрапив до рук знайомих, друзів, колег. Часи воєн та лихоліть зменшили початкове число примірників "Матеріалів" до кількох десятків, які зберігаються, зокрема, в ЦНБ ім. Вернадського, бібліотеці ІМФЕ НАН України, Полтавській обласній бібліотеці, Львівській бібліотеці ім.В.Стефаніка, у краєзнавчих музеях та архівах Полтави, Ромен, Харкова. Передавалися вони у свій час і до центральних бібліотек Москви та Петербурга.

Кожен із випусків має спільну структуру. У передмові стисло характеризується вміщений матеріал, відзначаються особливості записування, принцип класифікації, регіональні мовні особливості та способи передачі їх на письмі, пояснення умовних позначок. Корпус текстів, що слідує за тим, подає тексти згідно авторського принципу класифікації – усі тексти розміщені за жанрами, у межах жанрів – за територіальним принципом, а в межах села чи кутків – за репертуаром. Наприкінці подані різного роду покажчики – виконавців, ілюстрацій, жанровий, алфавітний. Ілюстративний матеріал у першому та другому випусках розміщений у додатках, а у четвертому – паралельно до текстів.

Підхід до збирання й видання фольклорних матеріалів засвідчив високу фахову підготовку вченого. Використавши досвід московської фольклористичної школи, ознайомившись з українськими здобутками на ниві збирання й публікації народної творчості, Павло Гнідич підготував унікальний за матеріалом і за способом його подачі збірник.

Однією з особливостей даного збірника, що вигідно вирізняє його з-поміж інших тогочасних видань, є велика увага до мовознавчих аспектів, до максимально точної передачі на письмі регіональних особливостей мовлення.

Високохудожні авторські фото супроводжують кожен випуск. До цих фотографій подано покажчик, де зазначено дату, місце, названі учасники зйомок.

Зібраний матеріал учений розглядав лише як початок дослідження цього регіону, оскільки, на його думку, йому не вдалося вповні представити обсяг і глибину місцевого народнопоетичного розмаїття, особливо пісенного. Одним із перших, хто продовжив розпочату Гнідичем справу, був Г.А.Нудьга, який 1936 року разом з іншими студентами Київського університету пройшов слідами фольклорних записів Павла Гнідича. Сюди ж варто приєднати і пізніші дослідження цього регіону, які проводились співробітниками ІМФЕ ім. М.Рильського й кафедрою української літератури Сумського педагогічного університету ім. А.С.Макаренка під керівництвом автора дослідження.

Окрім аналізу фольклорних записів П.Гнідича, актуальною на сьогодні є справа перевидання цього раритетного збірника. Потребує подальшого дослідження наукова та педагогічна діяльність вченого. Білі плями біографії дослідника теж повинні бути заповнені. Все ще залишається перспектива знайдення втрачених томів, рукописів, фотографій, фонозаписів та іншого матеріалу, що постав завдяки подвижницькій праці на ниві народознавства яскравого науковця Павла Гнідича.

Другий розділ “Народні пісні в записах П.Гнідича” присвячений аналізу пісенних зразків із першого і другого випусків збірника.

Серед усього фольклорного матеріалу, опублікованого у збірнику Павла Гнідича, пісні складають переважну більшість. Маючи загальний авторський розподіл на обрядову і необрядову, пісенність представлена епічними та епіко-ліричними жанрами, календарно-обрядовою і родинно-обрядовою поезією, соціально-побутовою і родинно-побутовою лірикою, жартівливими і сатиричними піснями. Зафіксований пісенний загал містить жанри, які вже уповільнили процес продукування, і жанри, які гнучко пристосовувались до нових умов. Питома вага новотворів серед опублікованого матеріалу невелика, оскільки їх планувалося видати окремим томом.

Збірник П.Гнідича містить цикл календарної поезії, синтетичний весільний обряд, голосіння, окремий том (у двох частинах) необрядової лірики (думи, історичні пісні, балади, суспільно-побутова і родинно-побутова лірика, жартівливі пісні) і том прози (казки, легенди, народні оповідання – “протоколи”).

Серед календарно-обрядової лірики вчений виокремлює шість груп: веснянки, петрівчані та купальські пісні, колядки, щедрівки і засівальні віншування. Отже, 143 календарно-обрядові пісні збірника представляють практично увесь спектр землеробської обрядової лірики від весняних пісень до пісень новорічно-різдвяного циклу. Незважаючи на відзначений збирачем занепад місцевої народної обрядовості, йому пощастило зафіксувати досить значну кількість веснянок та яскраві зразки щедрівок, колядок та християнських коляд.

Пісні про збирання врожаю збирач включає, як петрівчані і купальські, до пісень літнього обрядового циклу, але гребовицькі і жнивварські помилково атрибутує як позаобрядові і друкує їх у наступному томі.

Досить рідкісною групою календарно-обрядових пісень є цикл церковно-християнських коляд, яких у збірнику значно більше від традиційних колядок. Така пропорція напевне адекватно відбивала існуюче на той час співвідношення між відмираючою народною традицією колядування (в основі своїй язичницького) і активною діяльністю церковних громад та їх творчих представників.

Яскраво вираженою тематичною домінантою у зафіксованій на Роменщині П.Гнідичем календарній обрядовості є пісні про кохання та дошлюбні взаємини, творці котрих активно послуговувалися традиційними засобами народної обрядової символіки.

Безперечною окрасою першого тому "Матеріалів з народної словесності" П.Гнідича є підготовлений ним розлогий опис весільного обряду та його варіантів. 325 позицій весільних пісень з коментарями та описом відповідних весільних ритуалів разом з 27 зафіксованими голосіннями дають досить повне уявлення про комплекс родинно-обрядової поезії даного регіону на початок ХХ ст.

Зафіксований на Роменщині весільний обряд становить собою узагальнення багаторічної місцевої традиції. Цей запис досить повно представляє практично усі традиційні епізоди весілля. Незважаючи на поступове скорочення обрядової сторони, зафіксовані варіанти весілля відзначаються багатством ритуального обрамлення, де подекуди збереглися відгомони прадавніх часів з їх вірою у магічну силу слова та давно вже забуті праісторичні форми суспільного існування.

Деякі із зафіксованих текстів подібного спрямування не уникають і т.зв. обценної або ж скатологічної лексики, пов'язаної з матеріально-тілесним низом. Апофеозом фривольності та життєстверджуючої сексуальності звучать пісні, що їх виконують під час підготовки шлюбного ложа та "комори". Здійснений збирачем запис "комори" доніс до нас низку свідчень архаїчності даного ритуалу, багато у чому він близький до найдавнішого опису, здійсненого у ХVІІ ст. Г.Л. де Бопланом. 27 зафіксованих П.Гнідичем перезвянських текстів повною мірою відбивають буйство еротичної фантазії народу.

Аналіз весільних пісень зі збірника П.Гнідича виявив їх типологічну спорідненість із піснями відповідних весільних етапів, записаними в центральних областях України, зокрема, на

Полтавщині та Київщині. Особливо близькими виявились варіанти, зафіксовані на Полтавщині П.Чубинським і О.Потебнею та на Чернігівщині Б.Грінченком та П.Литвиною-Бартош.

Завдяки подвижницькій праці П.Гнідича ми маємо виключно повний і детальний опис українського весільного обряду. Особливо цінний він тим, що здійснений був напередодні епохальних змін в українському суспільстві, які унеможливили подальше існування весільного обряду у незмінному вигляді і призвели до його швидкого занепаду.

Ще одним зафіксованим циклом родинно-обрядової поезії є 27 текстів похоронних голосінь, які для публікації були розбиті на чотири підрозділи.

Незважаючи на те, що плакальниці не займалися спеціально підбором художніх засобів і не ставили перед собою мети досягати ними висловлення граничної емоційної схвильованості, поетичний світ українських голосінь, записаних П.Гнідичем на Роменщині, вражає своїм багатством. Їх мова багата на порівняння, епітети, архаїчні за своєю семантикою метафори, які, незважаючи на втрату ними магічної сили, надовго залишились провідним художнім засобом голосінь. Вся система художніх засобів спрямована на висловлення емоційної напруги.

Зафіксовані на Роменщині П.Гнідичем голосіння яскраво репрезентували українську народну традицію в межах цього жанру та довели її життєздатність. Локальні варіанти голосінь засвідчили взаємопов'язаність регіональних культурних традицій, їх спільне коріння та взаємовплив з іншими жанрами усної народної творчості, зокрема, епічною та ліро-епічною пісенністю

Позаобрядова лірика, зібрана П.Гнідичем у Роменському повіті, займає дві частини другого тому, який набагато перевищує обсягом попередній.

Внаслідок проведеного дослідження вдалося встановити, що серед пісень другого тому ми маємо одну думу, історичні пісні, балади, суспільно-побутову лірику, ліричні пісні про кохання та родинне життя, кілька пісень літературного походження, а також жартівливі та сатиричні пісні.

Факт певного завмирання пісенної епіко-героїчної традиції в українському фольклорі на межі XIX-XX ст. загальновідомий. І це стосується не лише дум, а й історичної пісні. Яскравим тому підтвердженням є співвідношення кількості записаних П.Гнідичем дум та історичних пісень до кількості пісень інших жанрів. З більше як двотисячного пісенного загалу ми маємо один дефектний варіант думи та трохи більше десятка пісень історичних. Зафіксований текст думи є фрагментами думи про Івася Удовиченка-Коновченка, яка збереглась у пам'яті 70-річного селянина, котрий, власне й не володів кобзарським репертуаром. Тому з одного боку можна говорити про занепад думової традиції, спираючись на зіпсований фрагментарний текст, вміщений у збірнику П.Гнідича, а з іншого – збереження цього тексту в пам'яті не фахівця, не кобзаря, а простого селянина говорить про велику популярність і глибоку вкоріненість дум і, зокрема, таких, як “Івась Удовиченко-Коновченко”.

Специфікою місцевої фольклорної традиції обумовлений той факт, що записані історичні пісні можна розподілити на дві категорії – це, по-перше, надзвичайно популярні і перевірені та випробувані часом тексти українських історичних пісень давнішого часу та запозичені з російського фольклору або створені на основі російської історії пісні новіших часів.

Загалом же слід відзначити, що кількість записаних дум та історичних пісень, їх якісний склад та ступінь збереженості об'єктивно свідчать про місце героїчного епосу у свідомості та у пісенному репертуарі типового українського селянина початку ХХ століття. І зафіксований П.Гнідичем зріз фольклорної традиції дає додаткові можливості для дослідження цих жанрів та умов їх побутування, а записані на Роменщині варіанти російських народних історичних пісень є додатковим джерелом для аналізу українсько-російських фольклорних взаємин.

Окрасою збірника П.Гнідича є записані ним народні балади. Вони так само, як і історичні пісні та думи співпричетні до історії народу, але історизм проявляється тут не через історичні події та відомі постаті, а через призму особистих драм і трагедій. Другий випуск “Матеріалів з народної словесності” П.Гнідича зафіксував більше ста народних балад, що є досить значним внеском у справу збирання і публікації пісень цього жанру. Корпус балад, що увійшов у першу і другу частину другого випуску відзначається повнотою, багатством і репрезентує більшість відомих сюжетних груп українських народних балад

Ліричні пісні мають у збірнику П.Гнідича найбільше, найповніше представлення. Це – найбільш об'ємний пісенний масив. Серед записаних соціально-побутових пісень найбільші групи складають пісні козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські, меншою мірою представлені пісні наймитські та бурлацькі.

Пісні кохання і родинного життя представлені в “Матеріалах з народної словесності” циклами про щасливе і нещасливе кохання, нещасливе подружжя (найбільший цикл), про взаємини братів та сестер та про сирітство.

Окрему групу становлять пісні літературного походження, в основі яких вірші українських та російських поетів.

Також маємо у збірнику кілька десятків жартівливих пісень, які подібно до інших, не згруповані за жанровою чи родовою приналежністю, а розташовані за територіально-репертуарними гніздами і розкидані по сторінках першої та другої частини другого випуску “Матеріалів”. Серед них зустрічаємо пісні різного настроєвого діапазону – від добродушного гумору до в'їдливого глузування. Головними мотивами зафіксованих у збірнику пісень є висміювання різного роду вад, недоліків, упереджень, хибних поглядів. До цієї групи пісень ми віднесли також пісні-частушки, які мали регіональну назву “витребеньки”.

Аналізовані зразки пісень та їх варіантів виявляють значну генетичну спорідненість, у т.ч. схильність до міжжанрової дифузії сюжетів, образів, мотивів, художніх засобів, які в межах однієї

локальної фольклорної традиції використовуються як базисний будівельний матеріал в архітектоніці іноді абсолютно різних в жанрово-тематичному відношенні творів. Це дає привід стверджувати, що народна творчість розвивалась суцільним потоком, а не окремими жанровими групами, і тому можливість запозичення форми, сюжету, мотивів, образів, засобів була дуже вірогідною.

Третій розділ дисертації “Народна проза у збірнику Павла Гнідича” з’ясовує жанрові і художньо-тематичні особливості вміщеної у четвертому випускові “Матеріалів” народної прози.

Четвертий випуск “Матеріалів” містить 113 зразків народної прози, які розподілені за трьома розділами. Прозовий матеріал подано у них за репертуарними групами, об’єднаними територіально, і розподілено за жанрами, як це було зроблено в першому випускові, що містив обрядову поезію.

Розділ “Казки” представляє широку і досить реальну панораму тогочасного побутування народної казки. У тій чи іншій мірі тут представлені майже усі види та жанри казок.

Особливостями зафіксованих казок є те, що форми їх запису були різними. Більша частина була записана з голосу оповідача, незначна частина була записана самими селянами з числа письменних і передана збирачеві, зустрічаються також поодинокі тексти, переказані збирачем своїми словами, або із фрагментами цитат оповідачів. Не всі казки записані повністю. Деякі з них становлять собою фрагменти, зіпсовані чи контаміновані тексти. Подібний характер записів відбиває реальну, не прикрашену картину побутування казок в українському селі початку ХХ ст. Така уважність і повага до тексту, з одного боку, є заслугою вченого, а з іншого, це спричинилось до того, що казки у записах П.Гнідича практично були відсутні у різного роду збірниках, антологіях, хрестоматіях.

Серед носіїв казкової традиції досліджуваного регіону збирачем було зафіксовано практично усі вікові категорії, що свідчить про глибоку вкоріненість даного жанру в місцеву культуру. Казка жила повнокровним життям, звучала і в дитячій аудиторії, і на дівочих досвітках, і в старечій компанії. Казковий репертуар був переважно місцевого характеру, на що вказували самі селяни.

У дослідженні розглянуті найтипівіші групи казок, сюжети яких в основному співпадають із подібними сюжетами інших збірок, у т.ч. академічних, що вкотре підтверджує думку про цілісність фольклорного розвитку в межах усієї етнічної української території. У той же час були виявлені окремі варіанти казок, сюжети яких мають свою унікальну регіональну специфіку. Частина включених до корпусу казок текстів не має виразних казкових рис і більше тяжіє до новел та народних оповідань.

Окремий розділ в четвертому томі “Матеріалів з народної словесності” П.Гнідича займають твори легендарного змісту. Їх кількість не вельми значна – 19 текстів, проте їх відрізняє

оригінальність трактування відомих фольклорних та біблійних сюжетів. Зустрічаються також унікальні сюжети, властиві лише даній місцевій оповідній традиції.

Усі легенди, що включені П.Гнідичем до свого збірника, відносяться до легенд християнського змісту. Серед них можна виділити кілька основних тематичних груп: про боротьбу Бога і диявола, про мандри Бога (Ісуса) та святих по землі, легенди на основі євангельських притч, етіологічні легенди, легенди з казковими мотивами. Один із текстів має виразно гумористичний сюжет і за формою наближається до народного віршування.

Загальний огляд легенд, вміщених у збірнику П.Гнідича, дає можливість говорити про глибоку вкоріненість жанру християнських легенд у національну фольклорну традицію, а їх аналіз дає важливий фактичний матеріал для вивчення світогляду народу, його моральних і етичних норм. Дослідженням було встановлено, що тенденція до ритмізації прози і введення рим була властива для місцевої фольклорної традиції і проявлялась то в одному прозовому жанрі, то в іншому. Характерно, що традиція народного гумористичного віршування в цьому регіоні не згасла з роками, що і підтвердили експедиції автора дослідження. Крім декількох побутових казок, легенд, стихів сміху і народного віршування найповніше вилилась в місцевому виді специфічних прозових оповідок – “протоколів”, фіксація яких стала безперечним науковим успіхом П.Гнідича. Подібні гумористичні віршовані оповідання – явище в українському фольклорі хоча і не рідкісне, але під перо записувача вони потрапляли не часто. Тим значніша заслуга П.Гнідича, що зафіксував, систематизував та видав ці оригінальні прояви народного художнього слова.

Опубліковані П.Гнідичем “протоколи” виявляють близькість до новелістичних казок, особливо до їх віршованих різновидів, а також до народного сатиричного віршування. За усієї своєї регіональної специфіки, “протоколи” мають і часові, і жанрові паралелі. Детальний аналіз структури цих творів, їх тематики, ритміки і поетики, а також елементів комічного дозволив прослідкувати їх зв'язки як з українською, так і з західноєвропейською традицією. Це дає можливість говорити про часову динаміку української гумористичної традиції та її взаємозв'язки.

Сюжетною основою “протоколів” є розгорнений у невеликому часовому проміжку і локально прикріплений один епізод (рідше ланцюг епізодів). Зображувані події не виходять хронологічно за межі того, що міг бачити чи учасником чого міг бути оповідач, а нерідко й слухач. Це твердження стосується усіх залучених до аналізу сюжетів, серед яких і пригоди на весіллі чи досвітках, і бійка парубоцьких громад, і несправедливе волосне суддівство, родинні та сімейні конфлікти. При описі цих подій автори (оповідачі) рідко звертають увагу на художню сторону тексту, основне для них – це зображення описуваної реальності в динаміці, створення загального образу явища, події, факту.

Основною визначальною рисою “протоколів” є посилені ритмізація та наявність рими, внаслідок чого вони віддаляються від прозових оповідань, хоча і не переходять у стан народної

поезії. Писемна форма творення “протоколів” виконувала одночасно і генеруючу, і консервуючу функцію, дозволяючи зберігатись першоваріанту.

Серед 22 опублікованих “протоколів” вирізняються досить великі за обсягом, розвиненістю сюжетної лінії і порівняно великою кількістю персонажів тексти. Багато “протоколів” мають варіанти, які засвідчують перехід авторських творів до народної творчості. П.Гнідич ставить до варіантів з особливою увагою і подає їх або повністю, або ж відмінний фрагмент. Для цих творів характерна варіантність навіть у межах репертуарної групи одного виконавця. Автор “протоколу” і оповідач не завжди збігаються.

Для таких пограничних фольклорно-літературних творів, як досліджувані “протоколи”, характерним є коригування і контамінація усталених тріад “фольклорний стиль – усна традиція – усна форма фіксації” і “книжний стиль – літературна традиція – писемна форма фіксації”. Порушення фольклорної традиції усного творення і збереження у пам’яті призводить у даному випадку до письмової фіксації фольклорного твору, яка все ж не переходить у письмову традицію, і передача текстів між поколіннями здійснюється усним шляхом. А, отже, основною формою їх побутування слід вважати усну традицію. До переведення твору у письмову форму автори змушені були вдаватись у випадках соціальної заангажованості текстів та їх гострого сатиричного спрямування. Це забезпечувало анонімність і безпеку авторів, хоча і збіднювало емоційне наповнення твору.

Досить повна група варіантів “протоколів”, зафіксованих збирачем у діахронному зрізі, а також контекстуальні зауваження, – все це дозволяє розширити межі такого поняття, як “народне оповідання”, виділивши в їх системі місце для такого оригінального жанру, як “протоколи”.

Підсумок розділу вказує на генетичну спорідненість прозового матеріалу із збірки П.Гнідича із загальнонаціональною традицією.

ВИСНОВКИ

Наукова спадщина П.Гнідича має унікальне для української фольклористики значення, а зафіксовані ним тексти доповнюють наше уявлення про виникнення та функціонування фольклорних текстів та їх варіантів.

У роботі вперше представлено в досить повному обсязі життєвий шлях цього вченого, інформація про який ґрунтується переважно на архівних джерелах та спогадах старожилів Роменського району, котрі зустрічалися з П.Гнідичем, або чули про нього від батьків.

Дисертантом зроблено спробу визначення загальних рис фольклорного збірника П.Гнідича, з’ясування наукової методики його записів, класифікації і публікації матеріалу. Відомо, що цей

збірник був розрахований на п'ять томів, але третій і п'ятий вважаються втраченими, тому в дослідженні розглядаються лише перший, другий (у двох частинах) та четвертий томи (випуски), а також залучаються окремі факти із нумерованого тому, що отримав назву "Оповіді козаків".

У роботі наголошується на високій фаховій підготовці Павла Гнідича як вченого, який використовував досвід і української, і російської фольклористичної школи. Результатом цієї роботи став унікальний за матеріалом і за способом подачі збірник, однією з особливостей якого є велика увага до мовознавчих аспектів, до максимально точної передачі на письмі регіональних особливостей мовлення.

Фольклорний матеріал із збірника П.Гнідича був проаналізований у жанрово-тематичному, функціональному та структурному відношеннях. Дослідженням були охоплені календарно-обрядові пісні, весільна обрядовість, голосіння, балади, історичні, ліричні і жартівливі пісні, а також народна проза – казки, легенди і оповідання. Спостереження за цими матеріалами дали можливість стверджувати, що, за усієї їх регіональної специфічності, вони продовжують багатотомову загальноукраїнську традицію та мають чіткі парадигмальні паралелі з варіантами з інших регіонів, а також з іншими записами з Роменщини, здійсненими О.Потебнею, Г.Нудьгою, В.Дубравіним, С.П'ятаченком.

Спостереження за цілим фольклорним масивом в одному регіоні підтвердило думку, що народна творчість розвивалась суцільним, нерозривним потоком, і тому у збірнику часто зустрічаються запозичення форм, сюжетів, мотивів, образів, художніх засобів. Встановлено, що для місцевої фольклорної традиції було характерне тяжіння до ритмізації прозових творів, що зближувало їх з народним віршуванням. У першу чергу це стосується новелістичних казок, легенд і оповідань гумористичного забарвлення.

Дослідження фольклорного матеріалу у збірнику П.Гнідича довело високу художню вартість регіональної уснопоетичної традиції, її генетичну спорідненість із загальноукраїнським фольклорним масивом. Матеріали збірника є безцінним джерелом для дослідження поетичних і прозових фольклорних творів, які, за відомою думкою О.Потебні, існують лише в безкінечній кількості варіантів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. П'ятаченко С.В. "Протоколи" з Роменщини як зразок фольклорного гумористично-сатиричного віршування // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – С.149-160.

2. П'ятаченко С.В. Традиція дослідження варіантів народних пісень О.Потебнею та П.Гнідичем // Вісник Харківського національного університету. – № 491. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф.Наконечного. – Харків: Видавничий центр ХДУ, 2000.– С.503-508.
3. П'ятаченко С.В. Календарно-обрядові пісні Роменщини в записах Павла Гнідича // Актуальні проблеми української літератури і фольклористики. – Вип.8. – Донецьк: Донецький національний університет, 2003. – С.30-49.
4. П'ятаченко С.В. Весільні пісні Роменського повіту в записах Павла Гнідича. Жанрово-тематичний аспект // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СумДПУ, 2003. – С.149-160.
5. П'ятаченко С.В. Сумщина в народознавчих публікаціях ХІХ - поч. ХХ ст. // Використання народознавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: Навч. посібник. – Глухів, 1993. – С.25-28.
6. П'ятаченко С.В. Павло Гнідич: особистість вченого народознавця // Особистість письменника на уроці літератури: Навч. посібник. – Суми: Слобожанщина, 1997.– С.175-190.
7. П'ятаченко С.В. Варіанти народних пісень із Роменщини у записах О.О.Потебні і П.О.Гнідича // О.О. Потебня та проблеми мови і культури: Зб. наук. праць / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Відп. ред. В.Ю.Франчук. – К.,2003. – С.428. – 436.
8. П'ятаченко С.В. “Оповіді козаків” Павла Гнідича як зразок народної документальної прози // Документалістика на порозі ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Луганськ, 2003. – С.51-58.

П'ятаченко С.В. Павло Гнідич: життя, як спалах // Література рідного краю: Навч. посібник для шкіл. – Суми: Мрія, 2003. – С.40-47.

РЕЗЮМЕ

П'ятаченко С.В. Фольклористична діяльність П.О.Гнідича. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2003.

Дисертація присвячена дослідженню фольклористичної діяльності Павла Гнідича, зокрема аналізу народних пісень і прози із збірника “Матеріали з народної словесності Полтавської губернії” (Полтава, 1914-1915), встановленню фактів наукової біографії вченого, а також особливостям його наукового світогляду і зв'язку з українською фольклористикою початку ХХ століття.

Дослідження методології збірки, авторського наукового підходу до збирання і видання фольклорного матеріалу дає автору дослідження можливість говорити про виняткове місце даного видання в історії вивчення українського фольклору.

Аналізуючи пісенну і прозову народну творчість, зібрану автором в Роменському повіті Полтавської губернії, автор приходять до висновку про генетичну спорідненість фольклорного багатства даного регіону зі всією українською фольклорною традицією.

Особливу увагу в дослідженні надано специфічним регіональним жанровим і тематичним групам, у тому числі унікальним творам народної прози.

Аналіз фольклористичної спадщини Павла Гнідича приводить автора до висновку про її особливу значимість для вивчення історії української фольклористики та досліджень в галузі теорії жанрів.

Ключові слова: фольклорний збірник, жанрова специфіка, сюжетні групи, методика класифікації, народна пісня, народна проза.

АННОТАЦІЯ

Пятаченко С.В. Фольклористическая деятельность П.А.Гнедича. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.07 – фольклористика. Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2003.

Диссертация посвящена исследованию фольклористической деятельности Павла Гнедича, в частности анализу народных песен и прозы из сборника “Материалы по народной словесности Полтавской губернии” (Полтава, 1914-1915), установлению фактов научной биографии ученого, а также особенностям его научного мировоззрения и связи с украинской фольклористикой начала XX века.

В работе впервые представлен в достаточно полном объеме жизненный путь этого ученого, информация о котором базируется преимущественно на архивных источниках и воспоминаниях старожилов Роменского района, которые встречались с П.Гнедичем или слышали о нем от родителей.

Диссертантом сделана попытка определения общих черт фольклорного сборника П.Гнедича, выяснения научной методики его записей, классификации и публикаций материала. Известно, что этот сборник был рассчитан на пять томов, но третий и пятый считается потерянным, поэтому в исследовании рассматриваются лишь первый, второй (в двух частях) и четвертый тома (выпуски), а также привлекаются отдельные факты из нумерованного тома, который получил название “Повествования казаков”.

В работе отмечается высокая профессиональная подготовка Павла Гнедича как ученого, который использовал опыт и украинской, и российской фольклористической школы. Результатом этой работы стал уникальный по материалу и по способу подачи сборник, одной из особенностей которого является большое внимание к языковедческим аспектам, к максимально точной передаче на письме региональных особенностей разговорной речи.

Фольклорный материал из сборника П.Гнедича был проанализирован в жанрово-тематическом, функциональном и структурном отношении. Исследованием были охвачены календарно-обрядовые песни, свадебная обрядность, причитания, баллады, исторические, лирические песни, а также народная проза – сказки, легенды и рассказы. Наблюдение за этими материалами дали возможность утверждать, что, при всей их региональной специфике, они продолжают многовековую общеукраинскую традицию и имеют четкие параллели с вариантами из других регионов, а также с другими записями с Роменщины, осуществленными А.Потебней, Г.Нудьгой, В.Дубравиным, С.Пятаченко.

Особенное внимание в исследовании уделено специфическим региональным жанровым и тематическим группам, в том числе уникальным произведениям народной прозы.

Наблюдение за целым фольклорным массивом в одном регионе подтвердило мысль о том, что народное творчество развивалось сплошным, неразрывным потоком, и поэтому в сборнике часто встречаются заимствования форм, сюжетов, мотивов, образов, художественных средств. Установлено, что для местной фольклорной традиции была характерна тенденция к ритмизации прозаических произведений, что сближало их с народным стихосложением. В первую очередь это касается новеллистических сказок, легенд и рассказов юмористического содержания.

Анализ фольклористического наследия Павла Гнедича, исследование методологии его сборника, авторского научного подхода к сбору и изданию фольклорного материала дает автору исследования возможность говорить об исключительном месте данного издания в истории изучения украинского фольклора.

Анализируя песенное и прозаическое народное творчество, собранное автором в Роменском уезде Полтавской губернии, автор приходит к выводу о генетическом родстве фольклорного богатства данного региона со всей украинской фольклорной традицией.

Зафиксированные в начале XX века П.Гнедичем произведения народного творчества дополняют наше представление о возникновении и функционировании фольклорных текстов и их вариантов.

Ключевые слова: фольклорный сборник, жанровая специфика, сюжетные группы, методика классификации, народная песня, народная проза.

SUMMARY

Serhij Pyatachenko. The activity of folklore by Pavlo Gnidysh. - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 10.01.07 – Study of folklore. – Lviv national university after I. Franko. – Lviv, 2003.

The thesis is dedicated to the research of the activity of folklore by Pavlo Gnidysh, presented in the collection “Materials of folk literature of the Poltava province”, and also features of his scientific world outlook and tie with history of the Ukrainian folkloristic of the beginning of the XXth century.

Research of the methodology of the collection, the author's scientific approach to collecting and edition of the folklore material gives the author of the research possibility to speak of the exceptional place of the present edition in the history of publication of the Ukrainian folklore.

During analyzing the song and prosaic folklore collected by the author in the Romenskiy district of the Poltava province, the author comes to the conclusion of the exceptional folklore riches of the present region and its organic tie with all the Ukrainian tradition of folklore.

The special place in the research is taken by the specific regional genre and thematic groups, including the unique works of the folk prose.

The study of the folklore legacy by Pavlo Gnidysh leads the author to the conclusion about the actuality of the present theme for the contemporaries, in particular, for those, who studies and propagandizes the folklore.

Keywords: folk-lore collection, genre specific, plot groups, method of classification, folk song, folk prose.

.

Здано в набір 15.10. 2003 р. Підписано до друку 20.10.2003 р.

Формат 60x87/16.

Гарнітура Times. Друк ризограф. Папір друк. Обл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100.

Зам. № 60.

Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім.А.С.Макаренка.

СумДПУ ім.А.С.Макаренка

40002, Суми, вул. Роменська, 87